

Marko Jesenšek
(Maribor, Slovenija)

KARDOŠEV POMEN ZA OHRANITEV PREKMURSKEGA JEZIKA

Abstract: In the article we present the work of Janoš Kardoš and his significance for preservation of Prekmurje language in region between river Mura and Raba, especially his aspirations for educational system, publishing religious texts, adaptation of Christian “mrtvečne pesmi” and church songs and translation of Hungarian romantic poems to Prekmurje language. Kardoš was a preserver of the Prekmurje Slovene linguistic identity, Prekmurje literary language and motivator of the Slovene Hungarian literary contacts.

Keywords: Janoš Kardoš, history of Slovene language, prekmurijana, Prekmurje literary language, Slovene Hungarian contacts.

1. Janoš Kardoš, slovenski evangeličanski duhovnik, je »najveljavnejši«
evangeličanski pisatelj za Števanom Küzmičem (Novak 1976: 71), je zelo pomemben za ohranitev prekmurskega jezika, ki ga je v pokrajini med Muro in Rabo »napopolno küncsnoszt osznôvo« (Flisar 1925: 95). Še zlasti si je prizadeval za prekmursko šolstvo, izdajal je cerkvena besedila, prirejal krščanske pesmi ter prevajal madžarske romantične pesmi v prekmurščino. Njegov pomen za razvoj prekmurskega jezika je primerljiv z obema Küzmičema, Košičem, Borovnjakom in Ivanocyjem, čeprav mu tega slovensko jezikoslovje ne priznava dovolj. Očita se mu, da ni razumel zgodovinskega trenutka, ko se je slovenski jezik na levi in desni strani Mure poenotil in s tem izpolnil temeljno romantično idejo: enoten slovenski knjižni jezik je konstitutivni element samostojne slovenske države (Jesenšek 2013).

Kardoš je bil ohranjevalec in nadaljevalec prekmurske slovenske samobitnosti,¹ ki jo je leta 1771 uveljavil protestant Števan Küzmič v prevodu Nouvega Zakona, pred njim že Temlin, Sever in avtor prvega prekmurskega abecednika iz leta 1725, začetki pa segajo k Martjanski pesmarici, rokopisu več pisarjev in prevajalcev, ki je »nastajal v daljši dobi« (Novak 1997: 21). Kardoševa posebnost je bila, da je samobitnost prekmurskega jezika uveljavljal nasproti madžarščini in nasproti novoslovenščini.² Šlo je za nejezikovno

¹ »Kardos za dühovnika vönavcsen je na dela presztor sztopo. Sto je on i ka je nam bio, vszaki evangolicsanec dobro zna. Kak piszatel je dalecs poznani, kak predgar lubleni dühovnik ne szamo od szvoji gmajnarov, nego visziko prestimani od szeszlovenszki i dalecs bodocsi vernikov.« (Flisar 1925: 96)

² »Med madžarsko revolucijo in uporom proti Habsburžanom se Slovenci med Muro in Rabo niso poenotili: katoličani so podprli Habsburžane ter se odločili za jezikovno poenotenje in združitev z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom /.../, evangeličani na čelu s Kardošem so podprli madžarske borce za svobodo in Lajosa Kossutha, ker so se bali izrazito katoliško usmerjene habsburške politike.« (Jesenšek 2013: 103).

odločitev, ki je bila cerkveno-politično pogojena – poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja je »razumel kot (dolgoročno) prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino«, saj se je bal, »da bo nacionalna združitev Slovencev v eni državi pomenila tudi versko združitev in poenotenje katoliške vere na celotnem slovenskem geografskem in nacionalnem prostoru.« (Jesenšek 2010). Kardoš je verjel, da bo slovenska evangeličanska vera v Prekmurju obstala le, če bodo Slovenci lojalni madžarski državi in njeni politiki v času dualizma.

Ideja o tem, da med Rabo in Muro prebivajoči (ogrski) Slovenci ne govorijo enakega jezika kot (avstrijski) Slovenci v osrednjeslovenskem prostoru in da je stari slovenski jezik razlikovalen do kajkavščine (dolgo časa je bila v Prekmurju nadomestni knjižni jezik) in »Trubarjeve slovenščine«, seveda ni bila Kardoševa, res pa je, da so bili evangeličanski duhovniki in verniki na koncu 19. stoletja prepričani, da svojo evangeličansko vero lahko obdržijo le, če se uklonijo madžarski politiki in sprejmejo neznanstveno tezo, da so *Vendi*, se odcepijo od matičnega slovenskega naroda in se asimilirajo v madžarskem prostoru. (Kozar-Mukič 2004: 6-10). Vendski pečat sta Kardošu podtaknila Melich in Mikola (1919), ki sta ob pogajanjih za priključitev Prekmurja in Porabja h Kraljevini Jugoslaviji na Pariški mirovni konferenci zapisal, da ima »vendski jezik /ima/ tudi svojo književnost, iz katere izstopa predvsem besedišče Janoša Kardoša, ki ni primerljivo s slovenskim.« (Horvat 2012: 23). Pri tem sta spretno prikrojila tudi Kardošev misel o prevladi katolicizma v Prekmurju in Porabju, tako da sta predstavila protestantizem na območju »Venske krajine« in poudarila, da bi s priključitvijo k Jugoslaviji protestanti izgubili svojo vero, saj kraljevina Jugoslavija ni naklonjena protestantizmu in nima protestantske cerkve ter šol za protestantske duhovnike. (Horvat 2012:24).

Slavič, slovenski pogajalec na Pariški mirovni konferenci, je odločno zavrnil neznanstveno vensko teorijo, Kardoša pa je rehabilitiral in označil za enega izmed najpomembnejših prekmurskih Slovencev, tako da ga je postavil ob bok Števanu in Miklošu Küzmiču, Košiču, Barli, Ivanocyju in Pavlu) – imenoval ga je za uglednega izdajatelja evangelijskega katekizma in molitvenika (Slavič 1921: 24).

Kardoš nikoli ni spodbujal ideje o »enotnem in nedeljivem madžarskem narodu«, vendar pa se ga je zaradi lojalnosti do madžarske politike taka oznaka neupravičeno prijela – Šebjanič (Šebjanič 1966: 140) ga je zato prestrogo označil za človeka, ki je zagotavljal primerne jezikovne pogoje za utemeljevanje venske teorije.

Ella Pivar (Pivar 2008: 8) se upravičeno sprašuje, ali je Kardoš »prekmurski narodni junak, dušni pastir, branitelj slovenstva v prekmurskih evangeličanskih gmajnah ali izdajalec slovenstva v Prekmurju«, hkrati pa zagovarja njegovo slovensko naravnost in je prepričana, da ga je potrebno spoštovati, saj »je kot šolski nadzornik v jeziku *pavrov in prostega ludstva* napisal učbenike, prevajal pesmi, zakone, ker je to pač bil njegov materni jezik«. Kardoševe zasluge za

slovenski prekmurski jezik je pohvalil tudi Smej (Smej 2011: 225), ki je predstavil značilne jezikovne tvorbe (neologizme) »prekmurskega pisatelja Janoša Kardoša«, v katerih se »zrcali izrazna moč prekmurščine 19. stoletja«. Pritegniti moramo tistim sodobnim poznavalcem Kardoševega življenja in dela, ki prepoznavajo, tako kot Just (Just 2008: 9), v Noršincih rojenega in štirideset let v Hodošu službujočega slovenskega protestantskega duhovnika za »(so)oblikovalca prekmurskega slovstva, knjižne prekmurščine in madžarsko-slovenskih književnih stikov.« Kardoš je ob jezikovnem in književnem delu zaslužen tudi za izgradnjo tretje evngeličanske cerkve in šole v Hodošu.³ Očitki, da je Kardoš poskušal opustiti prekmursko slovensko knjižno samobitnost in da je zagovarjal t. i. vendsko teorijo, ki neznanstveno zagovarja neslovenskost prekmurskega jezika, zato niso upravičeni.

2. Kardoš je bil literarno zelo dejaven; njegovo »delo je bilo prevajalsko tako obsežno, vsebinsko mnogostransko in jezikovno ustvarjalno« (Novak 1976: 71), da še vedno čaka na celostno predstavitev in natančno analizo. O njegovem jezikoslovnem delu je še največ pisal Jesenšek v treh monografijah o prekmurskem jeziku (2005, 2010a, 2013) in dveh razpravah (1998,⁴ 2010⁵), Kardoševa bolj izčrpna biografija je bila objavljena v Düsevnm listu (Flisar 1925) in dvakrat v Evangeličanskem koledarju (Kuzmič 1975, Sočič 2013), njegovo prevajalsko delo pa je najbolj natančno predstavili Kuzmič (Kuzmič 1988: 27-31). Škafar (Škafar 1978: 93) navaja natančno trideset Kardoševih bibliografskih enot, tj. izvornih del, prevodov in priredb, Kuzmič (Kuzmič 1975: 74-75) pa k temu dodaja »še veliko del« iz rokopisne zapuščine: (1) *Starisinsztvo i zvačinsztvo* (natisnjeno anonimno npr. v Monoštu 1898, 1909,

³ »Po smrti duhovnika Cipotta (1834) je na njegovo mesto prišel duhovnik Janoš Kardoš. Bil je obenem tudi pomemben pisatelj in pesnik. V času njegovega službovanja so leta 1840 začeli graditi novo cerkev iz opeke, katero so sami pripravljali. Leta 1842 zgrajena, je leta 1843 cerkev bila blagoslovljena. Gre za še danes obstoječo, tretjo hodoško evangeličansko cerkev. Leta 1845 so začeli graditi še šolo in stanovanje za organista oziroma kantorja-učitelja.«

http://www.evang-cerkev.si/sl/page.asp?id_informacija=87&id_language=1&id_meta_type=1

⁴ Jesenšek ugotavlja, da ima Kardoš nerodne opise slovničnih zakonitosti, da narečne posebnosti v Kardoševem jezikovnem priročniku ne dosegajo več ravni polnorazvitega strokovnega jezika, »kljub jezikovnim slabostim pa je Kardoš zagovarjal potrebo, da se je jezika potrebno učiti, da jezik potrebuje pravila, ki so zapisana in priznana kot norma in predpisi za vse pišoče in beroče Prekmurce; zato si je prizadeval uveljaviti najpotrebnejša pravopisna pravila in izpeljati prenovno pouka v prekmurskih protestantskih šolah.« (Jesenšek 1989: 132).

⁵ »Prekmurski knjižni jezik se je oblikoval v 18. stoletju kot različica slovenskega knjižnega jezika – normo in predpis mu je določil protestant Števan Kuzmič. Katoliški pisci na čelu z Miklošem Kuzmičem so nadaljevali jezikovno usmeritev protestantov in do sredine 19. stoletja se je slovenski knjižni jezik v Porabju in Prekmurju razvijal zelo enotno. Takrat pa so se prekmurski katoliški pisci pridružili ideji enotnega slovenskega knjižnega jezika in začeli uporabljati t. i. novoslovenščino, protestantski pisci na čelu s Kardošem pa so v drugi polovici 19. stoletja še vedno nadaljevali jezikovno tradicijo Števana Kuzmiča in se niso odločili za poenotenje slovenskega knjižnega jezika, kakršno je napovedala Pomlad narodov in ideja o nacionalni, politični in jezikovni združitvi vseh Slovencev v samostojni državi. Dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika je Kardoš s somišljeniki tako podaljšal še globoko v 20. stoletje.« (Jesenšek 2010: 231).

1911); (2) prevod epa Arany Janosa *Toldi, Toldia starost i smrt*; (3) prevod dela Stare zaveze (Düsevni list, priloga, 1926-1927); (4) prevod Vörösmartyjevega dela Szózat/Klic; (5) *Evangeliumsške vere ino cerkvi obcsinszki prigodi* (pregled zgodovine krščanstva).

Kardoševe knjige, ki jih poznamo iz Škafarjeve bibliografije, pokrivajo štiri področja, in sicer je glavno skrb namenil (1) učbenišskemu sestavu za šolsko in versko vzgojo – abecedniki,⁶ jezikovne vadnice,⁷ čitanke⁸ in metodika risanja⁹ (2) bil je zbiratelj prekmurskega slovenskega narodopisnega gradiva – *Starišinstvo i zvačinstvo*, (3) pesnik in prevajalec ter (4) sestavljalcerkvenih pesmaric (Sočič 2013: 250).

Kuzmič (Kuzmič 1988: 27–31) opozarja na pomemben Kardošev delež pri ohranjanju in razvoju prekmurskega jezika, literature in kulture.¹⁰ Kardoš je kot mojster jezika zaslovel zlasti s prevodom epa Arany Janosa *Toldi, Toldia starost i smrt*; s tem prevodom se je »najbolje uveljavil« (Novak 1976: 72); Novak (Novak 1987: 9) navaja, da je Kardoš v sedemdesetih letih 19. stoletja »v svojih berilih prevedel – kot prvi v slovenščino – vrsto madžarskih pesnikov«, npr. Aranyja, Petőfija, Vörösmartyja, Gyulaija, Vajdo ... pred tem pa je leta 1848 v Kőszeki izdal tudi svoje »najpomembnejše delo«, priredil in uredil je pesmarico *Krstšanske cerkvene pesmi* (Novak 1976: 71), v Körmendi pa istega leta tudi *Krstšanske mrtvečne pesmi*. Pri tem ni le ponatisnil Barlove pesmarice (1823) in Sijartovih pogrebnih pesmi (1796), ampak je, naslanjajoč se na »na določeno tradicijo zapisovanja cerkvenih pesmi in na dela prvih prekmurskih protestantskih piscev«, skoraj v celoti na novo prevedel pesmi iz madžarščine in pri tem pokazal na samobitnost prekmurskega knjižnega jezika, na njegovo knjižno tradicijo, ki sega v 18. stoletje. To pa kaže na velik Kardošev pomen za razvoj prekmurskega jezika, ki ga je Sočič (Sočič 2013: 254) prvi med slovenskimi raziskovalci pravilno ovrednotil: »Visoko je dvignil /Kardoš/ nivo jezikovnega izražanja, bogatil je jezik rojakov z novim izrazjem, skrbno pisavo, uveljavil odličnost pri uporabi materinščine, t. j. prekmurščine.« Bil je najboljši posrednik med madžarsko in slovensko literaturo ter jezikom, protestantski Avgust Pavel 19. stoletja – oba posrednika sta bila dolgo časa

⁶ Npr.: Nôve ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznicski sôl prvi zlôcs. V-Büdin, 1871. ABC ali Návuk na pizsajo-cstenyé. V-Bécsi 1867. ABC zacsetne knige cstenyá. V-Budapesti, 1899. (prim. Škafar 1978).

⁷ Npr.: Návod na fliszanya vu govorenyi i razményi, V-Büdin, 1870. Jezicsna fliszanya, V-Büdin, 1871. Návod vu szlovenszke A-B-C-ske i zacsetnoga csténya kniga za vucsitele. Buda, 1873.

⁸ Npr.: Nôve knige cstenyá za vesznicski sôl drügi zlôcs. V-Büdin, 1870 (ponatisi: 1871, 1872). Nove ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznicski sôl prvi zlôcs. V-Büdin, 1871. Szlovenszke nove knige cstenyá za vesznicski sôl III. zlôcs. V-Büdin, 1872. Szlovenszke nove knige cstenyá za vesznicski sôl IV. zlôcs. V-Büdin, 1872. ABC zacsetne knige csténya za vesznicske solé. V-Budapesti, 1899. (prim. Škafar 1978)

⁹ Potikazács na zacsetno rovatanye. Návod za sôlszke vucsitele. V-Büdin 1871.

¹⁰ »Kardošev prevajalski delež torej ni majhen, zato ga ne smemo prezreti niti v slovenskem okviru /.../.« (Kuzmič 1988: 30)

napačno razumljena in premalo spoštovana predvsem med Slovenci. Ali kot je za Kardoša dejal Novak: »Na rokaj bi ga morali nositi, njega, pa vse druge, kak veliko delo so opravili!« (Sočič 2013: 256).

3. Kardošev velik pomen za razvoj prekmurskega jezika bo potrebno še natančneje ovrednotiti, pomembno pa je, da se v zadnjem času ruši stereotip, ki je bil povezan z njegovim imenom in ki ga je predstavljal v povsem napačni luči. Kardoš je eden najpomembnejših prekmurskih pisateljev, prirejevalcev in prevajalcev iz madžarščine v slovenski prekmurski jezik druge polovice 19. stoletja. Flisar (Flisar 1925: 97) ga je imenoval za najvrednejšega nadaljevalca Števana Küzmiča: »On je obrvim, kak jezicsar nas jezic :po tisztoj poti, stero je Küzmicis zacсно, na teliko osznovo, ka sze v-nyem vszaka znanoszt, küncsna literatura lahko pravi.« Kardošev prevodoslovno delo, zlasti prevajanje Aranyja, je označil za vrhunec slovenskega prekmurskega literarnega jezika 19. stoletja (»z-vogrszkoga vu lipoj nasoj szlovenscini tak verno presztavleno«) z domiselno primero, da bi bralec, če ne bi vedel, da je Kardoš prevajalec, mislil, da je originalno besedilo napisano v prekmurski slovenščini in prevedeno v madžarščino. Kdor želi spoznati lepoto »našega jezika«, naj prebere te pesmi! Kardoš je pravi dokaz, da nimajo prav tisti, ki mislijo, da prekmurski Slovenci v 19. stoletju niso imeli svojega knjižnega jezika (»niki zgrebni jezicsarje i piszatelje pomensavajocs trdijo, ka mi nemamo lasznoga piszmenoga jezika«).

Poglejmo za konec, kako umetelno ta knjižni jezik zveni v Düsevnom listu izpod Kardoševega peresa v odlomku prevoda tretjega speva Toldia Sztaroszt i Szmrt (Piszao: Arany J.; poszlovensco: Kardos J.):

Sztopa sztari Toldi v miszli vtonyen, sztopa
sto zna, ka zdaj miszli, ar li mucsecs sztopa;
znam jasz, kaj i voda gde je najtihesa,
je vszigdar v tekocsem potoki najglobsa,
Ni Bence, od kemao ideta, ne gucsi
ali on mucsanye li te'zko zadr'zi;
li prvo edno recs vö naj pove Toldi,
preci de jo znao on z vecsimi zvrstiti.

Tak je szkoncsao zdaj on, kaj sze blüzi k verti
pridruzi, tak da ni na pamet ne's vzeti,
teda gde sze szkasla (poleg szvoje dobi),
gde sze pa z jahancom szvojirn gucsecs lodi.
Ali i to potom on celo taniha,
ar modro previdi, kaj nika ne vala;
sla, potüvala szta escse dober presztor,
geto Miklos csiiti da ete pregovor:

Ne szva najne jame, ne zaman kopala,
vis, Bence, eti sze neva vecs poznala,

frliko vcsinijo i z mene dnesz vütro
i praviti majo: vörjemo csi scsemo ...«
Tu malo taniha, ali sze zadene,
zna csi de vecs gücso, kaj ga jocs prevzeme,
i tak neve, csi je edna szkrivna szkuza
ne polejala zdaj nyegvoga obraza.

Literatura

- Flisar, J (1925) Prekmurja znameniti evang. možje. Kardoš Janoš. Düsevni list: mejszecsne verszke novine. Prejkmurszka evang. sinyorija, 20.07.1925, str. 95-98. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-IYR0QNK5>
- Horvat, I. (2012) Prekmurski knjižni jezik in vprašanje vendske teorije. Diplomaska naloga. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor.
- Jesenšek, M. (1998) Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju. Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes : zbornik razprav. Košičev sklad. Budimpešta, 121-138.
- Jesenšek, M. (2010) Kardoš in prekmurski knjižni jezik. IX. nemzetközi szlavisztikai napok, 2010. október 1-2., (Studia Slavica Savariensia, 1/2). Berzsenyi Dániel Főiskola. Szombathely, 231–239.
- Jesenšek, M. (2010a) Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből (Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae). Balassi kiadó. Budapest.
- Jesenšek, M. (2005a) The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area. Kraków, Universitas, 2005.
- Jesenšek, M. (2013) Poglavlja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 90). Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. Maribor.
- Just, F. (2008) Hirešnji vend slovenski pesnik, koga goréči düh leščio i svéto de se nadale: Janos Kardos. Pén: Vestnikov mesečník, št. 157, 8-9.
- Kuzmič, F. (1988) Prevajalska dejavnost Janeza Kardoša. Prevajalci Pomurja in Porabja. Društvo slovenskih književnih prevajalcev. Ljubljana, 27-31.
- Kozar Mukič M. (1997) Kossics József (1788–1867) a magyarországi szlovének kutatója. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények: a Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata, št. 24/4, 5-10.
- Mikola, S. in Melich, J. (1919) Vend honfitársaink! Budapest.
- Novak, V. (1976) Izbor prekmurskega slovstva. Zadruga katoliških duhovnikov. Ljubljana.
- Novak, V. (1978) Značaj in pomen prekmurskega slovstva. Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. SAZU. Ljubljana, 7-14.
- Novak, V. (1996) Martjanska pesmarica. Založba ZRC. Ljubljana.
- Pillar, E. (2008) Hirešnji vend slovenski pesnik, koga goréči düh leščio i svéto de se nadale: Janos Kardos. Pén: Vestnikov mesečník, št. 157, 8-9.

- Smej, J. (2011) Jezikovne tvorbe Janoša Kardoša (1801-1875) v njegovem Moses I Josua. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 80). Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. Maribor, 225-233.
- Slavič, M. (1921) Prekmurje. Slovenska krščansko-socialna zveza. Ljubljana.
- Sočič, L. (2013) Janoš Kardoš – njegovo delo in pomen. Evangeličanski koledarza navadno leto 2013. Tiskarna Klar. Murska Sobota, 246–257.
- Šebjanič, F. (1966) Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju. Panonski zbornik. Murska Sobota, 139–145.
- Škafar, I. (1978) Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. SAZU. Ljubljana.